

ДОРΟΣЛА ГРА З ДІТЬМИ: МАРГІНАЛЬНІСТЬ У РОМАНАХ ЛЮБКА ДЕРЕША “АРХЕ” ТА “ДИВНІ ДНІ ГАНІ ГРАК”

Чим є казка чи твір для дітей (не беручи до уваги повчання і моралі), як не маніпулюванням, не егоїзмом, не бажанням збудувати нове покоління таким, яким його хоче бачити автор. Це лише доросла гра з дітьми, бо саме у творі, присвяченому дітям, і можна не перейматися алюзіями та метафорами, не закодовувати сюжет, не пристосовуватися до різного читача, бо дитина є дитина, її світ – це світ ілюзій та мрій, де стільки вільного простору для написання, що його ніколи не заповнити і не обмежити. Наприклад, твір Ернеста Гофмана “Крихітка Цахес,” який обожають чи не всі школярі, бо Цинобер є для них якоюсь загадковою містичною істотою, яка творить дивні речі й від якого дітям просто весело, вони уявляють його, бажують гратися з ним; у дітей почуття до малечі Цахеса, як до домашнього улюбленця – вони не сприймають його як людину. А ми, дорослі, бачимо зовсім іншого Цинобера, він для нас є кожним з нас, ба навіть більше, він ніби совість або перемога того “іншого я”, яке вбило “вторинне я” таки вжившись у тілі. Тут виникає питання, для кого ж Е. Гофман писав – для дітей чи для дорослих? Аналогічні запитання можна ставити до багатьох творів і подібні приклади так само можна наводити без кінця.

У цьому контексті хочеться звернути увагу на нову книгу Любка Дереша “Дивні дні Гані Грак”, що вийшла в серії “Сучасна дитяча проза”, разом із творами таких письменників-постмодерністів, як Світлана Поваляєва, Ірен Роздобудько, Леся Вороніна. Надзвичайним було здивування більшості шанувальників, що ці письменники написали саме для дітей (це навіть схоже дещо на якийсь саркастично-іронічний хід). Найбільше вразила Світлана Поваляєва, бо якось надто важко було уявити, що такий автор, як вона, зможе написати щось “дитяче”. Також цікаво було прочитати й Дереша, адже в нього всі герої, навіть якщо й не за віком, то за своїми інфантильними вчинками якраз є дітьми. Однак, після прочитаного доходимо висновку, що його роман “Архе” варто розглядати паралельно з твором “Дивні дні Гані Грак”, бо другий є абсолютним прототипом першого і тоді стає вже остаточно незрозумілим, де роман для дітей, а де для дорослих.

Здається, Любко Дереш хоче докорінно маргіналізувати суспільство, стерти межі між тим звичним історично сформованим соціумом та його периферією. В оповіданнях з книги “Дивні дні Гані Грак” він потаємно знущається над маленьким читачем, наче ексгібіціоніст, який демонструє дітям органи, а вони не розуміють, що ж воно таке є. Так само Любко Дереш, який описує стан наркотичного одурманення, а молодий читач цього не може збагнути, бо не знає, що це. В цьому контексті пригадується епізод з повісті А. Чехова “Галченя”, коли вітчим вступає в інтимний контакт зі своєю нерідною донькою, якій лише років дванадцять-тринадцять (саме такий вік героїні впливає зі сюжету, бо коли їй було одинадцять, то вони з мамою переїхали жити до вітчима, і за цей час мама навіть встигла народити від нього

дитину: "... тільки ця дитина прожила недовго, якихось місяців зо два, а потім померла" [7, 146], й одразу після таких подій чоловік матері починає її розбещувати). Він зовсім не пояснює їй, що робить, не лякає її, тому дівчинка зве до таких стосунків з вітчимом, і всі їхні зустрічі стають для неї цікавими і приємними. Схоже відбувається зі школярами, які читають "Дивні дні Гані Грак", вони захоплені сюжетом, їм цікавий той ейфорійний стан героїв, але вони не розуміють, чим він зумовлений.

Ми не знайшли статей, у яких би було висвітлено особливий вплив на дітей в книзі Любка Дереша "Дивні дні Гані Грак". Не було ніде згадано, що нова книга Дереша для дітей є алюзією на "Архе", чи версій, що "Дивні дні Гані Грак" описують стан людини в наркотичному сп'янінні. Тому наше дослідження з висвітлення цих проблем можна вважати одним із перших.

З моменту знайомства з обома книгами Любка Дереша виникає неймовірне зацікавлення: звісно, ніхто не чувши слово "архе", хоче неодмінно дізнатися, що ж воно таке є? І якщо дорослий читач швидко отримує відповідь на це питання, почавши читати книгу, то виникає запитання, як зрозуміти дитині назву "Дивні дні Гані Грак"? Що то за "дивні" дні? Які дні є "дивними"? Чи може дитина зрозуміти і розібратися з цим прикметником? Чому автор не назвав ці дні цікавими, особливими, незвичайними, надзвичайними, як звикли чути діти? Слово "дивні" має швидше негативну семантику, ніж позитивну. Звісно, коли починаєш читати тексти, то книга тобі пояснює, чому ці дні є саме дивними, але знову ж таки, це може зрозуміти дорослий читач, а не дитина, бо для дитини слово "дивне" є порожнім й не несе ніякого змістового значення. Відтак здивування викликає й те, коли відкриваєш книгу і читаєш в анотації такі рядки: "Книга буде цікавою і дітям, і батькам, що прагнуть виховати в дитині неординарну особистість" [4, 2]. Що означає неординарну особистість? Навіщо неординарну? Неординарна і є синонімом до "маргінальна", а це, на наш погляд, і є кодове слово. З першої сторінки в казці "Чи є море на Венері, або котяра-інопланетяра" з книги "Дивні дні Гані Грак" Любка Дереш створив свій світ маленьких наркоманів, де є і своє божевілля, і своє "архе", яке має назву бамбуляк (так, щоб дітям легко було його називати і якимось уявляти). Слово "архе" може бути для нас відомим ще за часів античності, а саме періоду панування космоцентричної думки в науці – в досократівський період. Згідно з Піфагором, шлях до істинного знання пролягає через світ, який є організованою цілісністю або космосом. Архе прийнято вважати первнем усього, цією самою цілісністю. У Піфагора архе – це число [5, 1], а в Дереша дещо інше... Слово "бамбуляк", напевно, й не відоме нікому, хоча в контексті обох романів це є одним і тим самим – наркотиком, лише "архе" капають в очі, а бамбуляк їдять і наслідки після застосування цих засобів дуже схожі. Бамбуляк дуже нагадує мескалін, про який говорив О. Хакслі в книзі "Двері сприймання", автор написав цю книгу, описуючи свій стан "під мескаліном". Те, що відбувається з О. Хакслі, після вживання мескаліну аналогічне стану після бамбуляка. "Мескалін не шкідливий і його дія припиняється через вісім-десять годин, не залишивши похмілля, а зрозуміло, що так само не виникає бажання прийняти наступну дозу" [6, 48]. Приблизно такий самий час і "тримає" бамбуляк, не входить у залежність, а залишає лише легкий ейфоричний стан без наслідків. Але найбільше вражає те, що і мескалін, і бамбуляк викликали у людей неймовірну насиченість

кольору: після приймання усе довкола набувало неймовірно яскравих барв. Хакслі описує, що навіть можна розрізнити сотні відтінків одного кольору. Про феномен світла під час наркотичного оп'яніння Хакслі багато писав у вищезгаданій роботі “Двері сприймання” та “Рай і пекло”. Учений-експериментатор констатує: “Усі кольори посилені до крайньої межі, набагато переважає усе видиме в нормальному стані, і в той час суттєво підвищується здібність розпізнавати тоненькі відмінності відтінків” [6, 80]. В оповіданні “Дивні дні Гані Грак” переважають надзвичайно яскраві кольори, особливо з золотистим, зеленим та фіолетовим відтінками: у kota були яскраво-зелені очі [4, 32], у країні, де споживають бамбул як усі засмагають під зеленим сонцем [4, 33], сонце яскраво-фіолетового кольору [4, 35]. Бамбуляк – своєрідний наркотик-феєрверк, після вживання якого все стає дуже кольоровим, яскравим, веселим, де той, хто вживає його, сідає на різнобарвний килим і подорожує, куди забажає. Авторіві вдалося створити ідеальний наркотик для дітей, після якого максимум може запаморочитися в голові.

Читаючи “Архе” та “Дивні дні Гані Грак”, які наче і є початком чи продовженням одне одного, здається, що автору дуже подобається ця тема маргінальних аматорів-наркоманів. Тут пахне автобіографізмом, про який говорила В. Агеєва у статті “Автобіографізм. Репрезентація автора в тексті”, лише це поняття вона співвідносила з постаттю Віктора Петрова-Домонтовича. “Зрештою, кожна людина, пишучи про інших, пише тільки про себе” [1, 224]. Цитуючи В. Агеєву, ми не натякаємо, що Любоко Дереш був ласий до наркотичних засобів, нас не це цікавить, ми акцентуємо свою увагу на його підсвідомо-свідомому перетворенню світу на суцільний маргінес. Наркомани не є маргіналами, бо вони різняться від справжніх маргіналів тим, що на них впливають чинники, які штучно виготовлені саме для пришвидшення цієї мети. Так само і алкоголік, людина з душевними чи фізичними захворюваннями не може називатися маргінальною, бо її поведінка керується іншими допоміжними факторами. В такому випадку на людину може впливати фізичний біль, моральний тиск, галюциногенні засоби і таке інше. Маргінальною може називатися та особистість, яка свідомо виконує ті чи інші вчинки, які є маргінальними. Маргінал – це епітет до людини, яка чимось вирізняється з маси. Але це вирізнення відбувається на тверезому, свідомому ґрунті. Всі його галюцинації, роздвоєння і видіння з роману “Архе” є нічим іншим, як небажанням текти у звичному потоці людей, а бути іншим, особливим і необов'язково у позитивному значенні цього слова. Цікаво, що в тих, хто довгий час бавився “архе”, то в їхніх організмах ніби з'являється постійне відчуття бадьорості та довершеності: “Зауважується, що внаслідок постійних тривалих закрапувань накопичується пост-ефект, званим “ментол-ефектом”. “Ментол-ефект”, або ж “ефект відчуження” – особливий настрій самотньої свіжості всього організму. Навіює думки про цілковиту самодостатність та автономність індивіда, робить спілкування зі собі подібними непотрібними та надлишковими” [3, 14]. Тож доцільно звернути увагу на останні слова речення, звідки випливає, що “архе” стерилізує людську душу, стирає будь-яке бажання спілкування. Проте, інстинктивно людина не може перебувати абсолютно ізольованою від оточення “собі подібних”, тому на ґрунті цього небажання-бажання в героя розвивається роздвоєння особистості, яке він ніяк не може розпізнати, тому часто його “інше я” перемагає. Тут варто процитувати деякі рядки з оповідання Віктора Петрова-Домонтовича “Приборкатий гайдамака”:

“Здавалося йому, що він це і не він. Ніби не він, а хтось інший за нього говорить і діє. І цей другий не людина, а машина, механізована лялька, геометрична постать, з трикутників, квадратів, кубів складена, воскових фарбованих автоматів, у яких замість серця, в спорохнілій порожнечі, як у годинникові, бляшане пласке коліщатко вставлене” [1, 270]. Віра Агєєва характеризує цей стан героя Віктора Петрова-Домонтовича, як роздвоєння особистості. Дуже схоже відбувається з героєм роману Любка Дереша “Архе”, якого і так можна називати героєм, бо наче підноситься над іншими і, схоже, є прототипом самого письменника. В кінці роману він усвідомлює, що його життя хтось проживає за нього, але цей “хтось” так уподібнився до нього, що вступає з ним у конфлікт. Любко Дереш досяг мети – він абсолютно змаргіналізував героя чи не в усіх його можливих проявах. “Архе” постає тим блаженством, який дарує героям вічний діалог у собі; спочатку це їх) захоплює і вражає, бо вони ще не розуміють, що зовсім скоро їхнім найбільшим бажанням стане вбити цей внутрішній діалог, цей бінарний конфлікт бодай на три секунди. Тож дуже важливо хоча б коротко розглянути процес еволюції видимих та тінювих героїв роману Любка Дереша “Архе” й самого автора, щоб краще зрозуміти, чому саме тема маргінальності нас так цікавить у цьому контексті, і як Дереш її продовжує у своїх творах для дітей. Треба лише пригадати, що той, хто перебуває на маргінесі, має перевагу, бо зі сторони краще видно центр, а особливо периферію, бо він в ній живе, а той, хто знаходиться в центрі, наче “провисає”, бо не бачить меж і зовсім не хоче виходити за них, бо розуміє, що більшість хибно вважає, що центр і є ієрархічна вершина.

З погляду соціоніки, можна вважати, що “Архе” та “Дивні дні Гані Грак” і є самим роздвоєнням Любка Дереша, де одне його “я” – яке, можливо, є первинним, тягнеться до дитячого, маленького, крихітного, навіть утробного відчуття задоволення і обирає начебто нешкідливий бамбуляк (який своєю фонетичною та лексичною співзвучністю чимось нагадує бульбулятор, через який чи не всі підлітки досягають стану першої наркотичної ейфорії), а інше “я” – так втомилося від світу реального, складного, несправедливого, що бажає забутись і розчинитись в магічних краплинках “архе”.

Тепер ми намагатимемося типологічно розглянути оповідання “Чи є море на Венері, або котяра-інопланетяра” з книги “Дивні дні Гані Грак” та роман Любка Дереша “Архе”. Автор сам вигадує нові наркотики, їхні рецепти і так звані наслідки після їх уживання. Як ми вже згадували, таким винаходом у романі “Архе” і є архе – це емульсія, одержана в результаті змішування атропіну, лідокаїну, ксиламетазоліну та інших складників [3, 10], а в оповіданні “Чи є море на Венері, або котяра-інопланетяра” – це золотистий бамбуляк – “зелений фрукт, схожий на м’ясисту соковиту шишку” [4, 37], який так само має шалений попит у країні Вур-Вур і “на міжгалактичному ринку просто на розхват” [4, 32]. Автор навіть повідомляє, що на цій чудернацькій планеті є ще й Комітет Покарань, який карає за вживання бамбуляка. До маленької та допитливої чотирикласниці Гані Грак на урок приходять кошеня Мор-Мор (можливо, автор і мав на увазі, що котики роблять “мур-мур”, але чомусь ця назва вже дуже схожа на скорочення від морфію, тому і Мор-Мор), який повинен далі з ними навчатися. Він і пропонує їй цей “заборонений плід”, який так само, як і Едемське яблуко, має зелений колір. Гані куштує його і визначає, що “він був трішки

гіркуватим, але з незвичним приємним смаком” [4, 38]. Бамбуляк так впливав на неї, “що невидима сила підняла її мало не до стелі” [4, 38] – тут автор описує її стан точнісінько так, як під впливом наркотичних речовин. Далі героїня, після куштування бамбуляка, робить для самої себе відкриття, що “життя, виявляється, буває фантастичніше, ніж казки” [4, 38] – їй однозначно подобається цей стан “під бамбуляком”, вона розцінює його як щось неймовірно приємне, далі вона навіть відзначає, що “плаває під стелею, як рибка” [4, 39]. Гані Грак нівелює усіма батьківськими настановами ніколи не брати нічого від чужих. В цей момент відбулося невидиме прощання Гані з дитинством, бо дівчинка відчувши таке задоволення прощається з дитячими казками і вирішує подорожувати вже дорослою казкою, яка є ще така невідома і цікава. Далі в оповіданні Любко Дереш продовжує: “На планетах, де бамбуляк знають і споживають, крім звичайних цифр – одиниці, двійки, трійки, четвірки... – використовують ще й кольори” [4, 39] – тут автор наче має на увазі розмову наркоманів у світі “екстезі”, де їм варто лише зазначити колір: червоний, білий, синій, зелений, рожевий – отримаєш потрібну пігулку, і все тоді перелітає у стан, який таємно приховується під забарвленням кожної з таблеток. Ми далі не продовжуємо розмову, що автор описує мескалін, бо під його впливом починаєш бачити якісь особливі відтінки кольорів, такі, про які ми говорили раніше, тому тут відчутна алюзія саме на “екстезі”, так як Дереш не зазначив нічого особливого до слова “кольори”. “Архе” – це вже серйозніше, хоча автор пише, що на “архе” “сиділи” люди з чотирнадцяти до тридцяти трьох років, а хіба чотирнадцятилітня особа не є дитиною? “Архе” створює відчуття відсутності, тобто роздвоює так, що стирається найменше розуміння того, хто ти є насправді, бо те чуже так швидко стає вже цілим з тобою колишнім: “Присутність одного – це відсутність іншого” [4, 259], про це каже сам автор у романі, але наче звертається сам до себе, бо слова ж адресовані йому. Любко Дереш тут маргіналізує самого головного героя (головний герой є уособленням усіх, хто закраплюється “архе”), він виносить учасника цих дивних наркотичних ритуалів за межі самого себе, дає йому можливість спостерігати за собою. Це видиме роздвоєння, яке стає параноїдальним, коли людина починає помічати, що це “інше” витісняє її з власного ж тіла. Насправді, все дуже просто: героєві треба припинити ці щоденні закрапування, і тоді не доведеться експлуатувати власне тіло ще з кимсь. В оповіданні “Чи є море на Венері, або котяра-інопланетяра” не відбувалося такого роздвоєння з героєм, а навпаки, Мур-Мур і Гані настільки змінювалися від бамбуляка, що ставали майже непомітними, хоча себе добре бачили й відчували. Можливо, “архе” стало рятуванням молоді особи від екзистенційної порожнечі, яка частіше за все є штучно створеною, від максималістського ставлення до всього реального і центрального, яке в їхньому випадку є нецікавим. Любко Дереш намагається зробити з дитини міні-вживача “архе”, можливо, для того, щоб потім це бажання маргіналізуватися не створювало таких болючих трансформацій. Як каже Володимир Даниленко: “Сучасний світ став байдужим до чужого горя, бо з нього вивітрилася релігійність, бо в душах людей умер Бог” [2, 302], або ж, як пише відзначає наголошує далі автор, цитуючи вже В. Трубая: “Бог, який створив світ і давно забувся про нього”. Саме ця порожнеча і фантомна віра у смерть Всевишнього і призводить до цієї екзистенційної порожнечі, а Любко Дереш боїться моральної війни між людьми, тому і хоче вигадати щось таке, що може рятувати людей з

пустки, лиш би заспокоїти їх, задурити, щоб уся ця депресія і зневіра не обернулися для інших, які, можливо, і не є не божевільними, свідомішими, якимось внутрішньо-внутрішнім армагедоном. “Найхарактернішими ознаками екзистенційного вакууму особистості) є брак любові, байдужість, апатія, відсутність мрій, планів на майбутнє, відчуття безперспективності” [2, 302]. Любко Дереш дає можливість отримати назад усе: і емоції, і радість, і мрію, і вигадки, і бажання, лиш заради цього всього доведеться розділяти з кимсь власне тіло. Він ніби дає можливість вибирати між буденним життям у сутінках страху, чи у вічному блаженстві божевілля з тим самим страхом, яке пахне можливістю загубитися на віддаленій частині від власної аури, коли спостерігатимеш за усім не з власного тіла, а десь трішки далі, навіть не “на відстані руки”... Любко Дереш відчутно хоче, щоб кожен простягнув руку чи то до бамбуляка, чи до “архе”, лиш би поспостерігати, як кожен з них повертатиметься до рідного, в одному випадку – це домівка, а в іншому матерія, яка є тілом. Він грається не лише з дітьми в дорослі ігри, а й з дорослими в дитячі, які насправді є ще жорстокими, бо вони виключають фальш і брехню, розбрат і залежність, вони щирі, чисті і цнотливі, а коли розумієш, що вони і є правдою, то хочеш чимшвидше розірвати те ілюзійне багаторазово згадане “інше я”, яке навіть часом і не схоже на оригінал, лиш би припинити ці ігри, бо дорослі забувають, що в дитячі ігри варто грати за правилами, а правила встановлюються від самого початку, лиш варто трішки уважніше їх прочитати, що під “архе” і “ячня може колихатися на вітрі, відшаровуючись від землі” [3, 27], не кажучи про душу, яка може просто побути десь поруч, а потім учасник розцінить це, як короткочасну непритомність.

Любко Дереш не бажає тримати ні маленьких учасників дійства, ні старших на маргінесах вічно, бо він розуміє, що воно може швидко набриднути, перейти у статус буденності, й тоді вони шукатимуть новий маргінес, який, можливо, навіть письменникові ще і не відомий; він натомість обирає періодичність, контраст та циклічність. Знає автор і знає доброволець усіх цих експериментів, що гра закінчиться тоді, коли про своє існування згадає читач.

Література

1. Агеева Віра. Поетика парадокса: Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича. – К.: Факт, 2006. – 432 с.
2. Даниленко В.Г. Лісоруб у пустелі: Письменник і літературний процес. – К.: Академвидав, 2008. – 352 с.
3. Дереш Любко. Архе. – Львів: Кальварія, 2005. – 276 с.
4. Дереш Любко. Дивні дні Гані Грак. – К.: Грані-Т, 2007. – 112 с.
5. Рецензія на книгу Любка Дереша “Архе” <http://sumno.com/content/view/125/28/>.
6. Хакслі О. Двери восприятия. – Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2007. – 216 с.
7. Чехов А.П. Галчонок // Русская эротическая проза. – М.: Альта-Принт, 2005. – С. 131–297.

Анотація

У статті порівнюються романи відомого сучасного письменника Любка Дереша “Архе” та “Дивні дні Гані Грак”. Це своєрідна доросла гра з дітьми, які в автора надзвичайно швидко проходять внутрішню еволюцію, і через вживання особливих наркотичних речовин потрапляють в підсвідомий світ. Наша розвідка – це аналіз транзиту головних героїв двох романів у свою маргінальність, що є межевою категорією між світом реальним й ірреальним. Проте, коли герої неодноразово вживають той чи інший наркотичний засіб, абсолютно втрачають контроль над своїми фантазіями та емоціями і вже не в змозі розрізнити світ справжній та уявний.

Ключові слова: маргінальність, архе, дитина, мескалін, галюцинації, екзистенціалізм, “ефект відчуження”, роздвоєння, “закрапування”, свідомість, наркотичні речовини, ейфорія.

Summary

Two novels – “Arche” and “Hanna Hrack’s Strange Days” – written by famous modern writer Liubko Deresh are compared in the article. This is a peculiar adult game with children who go through the internal evolution very quickly. Taking narcotic substance they get into the subconscious world. Our research is the analysis of the main characters’ transit to their marginalization, which is considered to be a category bordering real and unreal world. But when the characters often use some of the drugs, they totally lose control under their fantasy and emotions; they are unable to recognize the real life und the imaginary life.

Keywords: marginalization, arche, child, mescaline, hallucinations, existentialism, “estranging effect”, split personality, dripping, consciousness, narcotic substance, euphoria.

Аннотация

В статье сравниваются романы известного современного писателя Любка Дереша “Архе” и “Странные дни Ани Грак”. Это своеобразная игра с детьми, которые в автора невероятно быстро проходят эволюцию, и через употребление особенных наркотических веществ попадают в подсознательный мир. Наша работа – это анализ транспорта главных героев двух романов в свою маргинальность, что есть граничной категорией между миром реальным и нереальным. Однако, когда герой неоднократно употребляет то или другое наркотическое средство, абсолютно теряет контроль над своими фантазиями и эмоциями и уже не может отличить мир настоящий и выдуманный.

Ключевые слова: маргинальность, архе, ребёнок, мескалин, галлюцинации, экзистенциализм, “эффект отчуждения”, раздвоение, “закрапывание”, сознательность, наркотические средства, эйфория.